

UTÓSZÓ

Rózsa Sándor, a híres betyár alakja legendás, de nem legenda: tudjuk hiteles életrajzi adatait, szerepet játszott az 1848—49-i szabadságharcban is. Szegeden, 1813-ban született. 1878 őszén halt meg a szamosújvári börtönben. Sok útonállásban volt bűnös. A szabadságharc idején a magyar kormánytól köz- és nyilvános bocsánatot kapott, és szabadcsapatával különösen a rácok elleni csatákban tűnt ki. A bukás után ismét zsványinak csapott fel, elfogták, majd a kiegyezést követően kegyelmet kapott. Újból börtönbe került egy nagyobb vonatrablása miatt, s ott halt meg hatvanöt éves korában. Mindezek tények. Krúdy Gyula Rózsa Sándor életének ezeket az eseményeit dolgozta fel ebben a regényében, tehát Rózsa Sándor hiteles történetét írta meg 1923-ban. Az író maga 1924 elején így nyilatkozott erről egy újságcikkében:

„A legendákból, mesemondásokból nem volt könnyű dolog kihámozni az igazságot, amikor Rózsa Sándor hiteles életrajzát írtam. Sokszor álltam meg tünődve hivatalos ügyiratok állításai és a mesemondások felett. De végre elkészült a történet: Rózsa Sándor első hiteles életrajza.

Ő hajtja el a makói határból a legelésző tehéncsordát — írja tovább a cikkben Krúdy —, de ugyanakkor tinót ajándékoz egy útban talált szegény embernek... Ő állt be Kossuth honvédseregébe 150-ed magával küzde-

ni a magyar szabadságért, de ugyanakkor kirabolja azokat a falvakat is, amelyek a csatatértől távol voltak.”

Ki volt hát Rózsa Sándor? Félig rabló, félig szabadsághős? Kalandor vagy vitéz? Mindkettő. Alakjában volt valami Rákóczi kurucaiból, de a vérbeli zsványból is. És Krúdy így is tárta elénk a betyárvezér alakját — nemcsak a hőst, a garázdát is megmutatta. Persze nem valami adatokkal zsúfolt életrajzfélét írt, hanem művésze csodálatos eszközeivel varázslatosan örökítette műbe nemcsak a kor embereinek küzdelmeit, szándékaikat, emberi gyengeségeit, hanem a nádasok, a csobogó erek, a levélzörrenés hangjait, a mezők, a tavaszi rétek illatát is. A regény szerkezete, ábrázolása, szemlélete sokkal realisabb, mint általában Krúdy édes, andalító álomlátásai, mégis a korszak köré, amelyet bemutat — és ez a szabadságharc időszaka —, fényes álmot övez.

Krúdy előtt a pusztai kóborló emberről, a zsványinak is beillő parasztokról, asszonyaikról, az életüket környező természetről csak Jókai Mór írt a *Sárga rózsában* hasonló drámai erővel, a személyes bátorság, a sunyi okosság, a női kacérság oly gazdag példáival, s a pusztai tájak oly színpompás festésével. Krúdy után pedig csak Móricz Zsigmond emelte magasabbra Rózsa Sándor alakját trilógiának tervezett utolsó nagy műveiben: *Rózsa Sándor a lovát ugratja*, *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét*. Figyelemre méltó, hogy Krúdy *Rózsa Sándorában* az egyik fejezet címe: „Kossuth Lajos öszszevont szemöldöke.” Ha Móricz 1942-ben, alig két évvel Magyarország német megszállása előtt, Rózsa Sándor-ciklusaival a nemzeti ellenállásra, a nemzeti függetlenségre is figyelmeztetett, akkor joggal lehet beszélni arról is, hogy Krúdyt 1923-ban, margitszigeti remeteségének idején, nemcsak személyes vonzalmak vitték Rózsa Sándor alakjához, hanem akarva-akaratlanul annak

kifejezése is, hogy saját és nemzete sorsának nehéz fordulása idején Rózsa Sándora mélyebb példázatot is hordoz magában.

Krúdy sokat markolt ezzel a regénnyel, és nem fogott keveset. Még Móricz előtt figyelmeztetett arra, hogy a középneemesi vezetésű szabadságharc megszokott, parádés ábrázolásából egész rétegek maradtak ki; hogy alulról másképpen látták a szabadságharcot, mint felülről. Sokoldalúan árnyalt jellemeket, osztályokat, történelmi személyiségeket vonultat fel, bővérű, realiztikus megjelenítéssel, akiknek életszerűségét nem rontják szükségtelen mozaikképek, s csak erősítik a körjük húzott ragyogó stílusfordulatok. A regény minden sorából sugárzik az a mélyről jövő élmény, melyet Krúdy a szabadságharcról gyermekkorában, a szülői házban kapott, s amely nem egy jelentős alkotásának szolgált ihletőjéül. A *Rózsa Sándor* szenvedélyes emberi és művészi tanúságtétel is. Így érthetjük meg azt az összefüggést, amelyet Rózsa Sándor regényének alcíme jelez: „Rózsa Sándor, a betyárok csillaga Magyarország történetében.” Hozzátehetjük — és Krúdy életének, művészetének történetében.

MAGYARÁZÓ JEGYZETEK

adjutáns — segédtsiszt

akona — hordó vagy öblösebb zárt edény szája; kéményt is jelenthet

amnesztia — megbocsátás, megkegyelmezés

Andersen, Hans Christian (1805—1875) — dán meseköltő és író

apellál — fellebbez

Bach, Alexander (1813—1893) — reakciós osztrák polgári politikus; 1848 júliusában lett igazságügyminiszter, majd 1849-ben belügyminiszter

bakarasz — a hüvelyk- és mutatóujj szétfeszítése által alkotott kis arasz; illetőleg az ezzel mért távolság

barett — a biretus latin szóból származó kifejezés, mely a XV. században divatos, kerek, duzzadt karimájú bársonysapkát jelölte

cvikker (Zwicker) — csíptető, csíptetővel felerősített, nyél és keret nélküli szemüveg

dezentor — (régies forma) katonaszökevény

derelyevágó rézsarkantyú — a derelye tésztájának vágásához használatos konyhai eszköz, melynek végén csipkézett, a sarkantyúhoz hasonló kis forgó kerék helyezkedik el

devla — cigány nyelven ördögöt jelent

egzekúció — végrehajtás

ekvipázs — könnyű hintó

ezüst Máriás — 1755—1856 között vert húszkrajcáros magyar pénz, mely az akkori idők pengő forintjának 1/3 része volt. Nevét az egyik oldalán ábrázolt Mária-képről kapta

fatalista — az előre elrendelt sorsban hívó ember

I. Ferenc József (1830—1916) — 1848-tól Ausztria császára.

Mint magyar királyt csak 1867-ben, az osztrák és a magyar uralkodó osztályok kiegyezésekor, koronázták meg.

fiskális — ügyvéd

flegmatikus — türelmes, egykedvű, közönyös

garabonciás — népmesékben szereplő vándordíjak, aki csodálatos dolgokat, varázslatokat művel

gaudium — öröm, vigasság, ujjongás

gérádzani — a *gera* szó tisztítatlan, sáros sötömeget jelent

gerilla — eredetileg népi felkelőt jelentett Spanyolországban

I. Napóleon hódító seregei ellen

granicsár — határőr katona

Illava (Iláva) — község Szlovákiában. A XII. századból származó várát a monarchia időszakában, 1856-ban fegyverintézeté alakították át, ahol a tíz évnél hosszabb szabadságvesztésre ítélték töltötték büntetésüket

instancia — kérvény, folyamodvány

jurátus — joggyakornok, joghallgató

karioll — itt: kocsirakomány

Károli Gáspár (1529—1591) — gönci református prédikátor, aki 1590-ben először fordította le magyar nyelvre a teljes bibliát

kentaur — félig ló, félig ember; mesebeli lény az ókori görög mondákban

kancellária — 1848-ig államügyeket intéző királyi hivatal; itt: iroda

kliens — az ügyvédtől tanácsot kérő személy

konfidens — bizalmaskodó, szemtelen

komisszárius — itt: rendőrbiztos

Königgrätz — Hradec Králové csehországi város német neve, ahol az osztrákok 1866. július 3-án döntő vereséget szenvedtek a poroszoktól

konto — számla, hitel

kortés — a képviselőjelöltek választókat toborzó megbízottja

krágli (Kragen) — gallér

Kufstein — ausztriai város; börtönében a magyar jakobinus mozgalom és az 1848—49-es idők sok magyar résztvevője raboskodott

kurír — hírnök, futár

lampasz — színes csík a nadrág oldalvarrásán

lat — 1/32 font (1 font 409,6 gramm); régi súlymérték

liktárium — sűrűre főzött, nagy cukortartalmú orvosság

lornyett — színházi látcső

Luca napja — december 13. Ekkor kezdték készíteni a kilenc különféle fából összeállított lucaszéket, és minden nap annyit kellett dolgozni rajta, hogy éppen karácsony estéjére készüljön el. A régi néphit szerint készítője az éjféli misén a lucaszékre állva felismeri a boszorkányokat

Majland (Mailand) — Milánó olasz város, mely a történet időszakában Habsburg-tartomány volt

more (moré) — cigány nyelven barátot, társat jelent

Nantes (ejtsd: nant) — város Nyugat-Franciaországban a Loire torkolatánál

nóbel (régies forma) — finom, előkelő, nemes

obsit — régi népies kifejezés az Abschied (búcsú) német szóból; tulajdonképpen katonai elbocsátólevelet jelent

ördögsekér — az iringó vagy ballagó fű letört kórója, melyet a szél gurít tova, miközben a növény magjai elszóródnak

ötön vesz — lop (vagyis az öt ujjával „szerez”)

pádimentum — padló (népies szóhasználat)

planéta — jóscédula; planétás ember: a rendszerint papagájjal vagy tengerimalaccal kihúzatott jóscédulákat árusító ember

posse — bohózat

pszichiáter — a kóros lelki jelenségek vizsgálatával és gyógyításával foglalkozó orvos

rajthuzli-nadrág (Reithose) — szűk lovaglónadrág

regula — szabály, rend

silabizál — betűzve, akadozva olvas

sláfrok (Schlafrock) — hálókabát, pongyola

Sobri Jóska (?—1837) — híres betyár. Valódi neve állítólag

Pap József volt. Krúdy Gyula novellát írt róla

staféta — lovas hírnök, futár

stikli — csíny

stokkol: tartózkodik. A korabeli tolvajnyelv itt olvasható

többi szava: *fejes*: (itt) rendőr, *hipiselnék*: figyelnek,

alma: (itt) szerencse, *mótér*: pénz, *betiplizés*: vállalkozás,

öregen: (itt) sikeresen, *hadova*: beszéd, *rajcsos*: tolvaj,

kuaszt: börtön

stráfkompánia — büntetőszázad

stuccer (Stutzer) — régies kifejezés, piperkőcöt, divatbábot jelent

szenátor — itt: városi tanácsos

szeredás — kecskeszörből szőtt, majdnem négyszögletes, tarka, kemény anyagú, fedeles tarisznya

Ubrik Borbála — Benkő Kálmán (1824—1890) és Rajkay

Friebeisz István (1822—1890) műveinek hőse, egy rémtörténetbe illő befallazási história áldozata

vehemencia — hevedesség, erő

verbungos (verbunkos) — a Werbung: toborzás szóból származó kifejezés eredetileg toborzó táncformát jelent, itt toborzó katonát

whist (ejtsd: viszt) — négyszemélyes kártyajáték, a bridzs őse